

Ніна Загребельна

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова, м. Київ

Микола Яретик

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова, м. Київ

**ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПІСЕНЬ ТА ДУМ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ УКРАЇНЦІВ**

Вивчення козацької тематики залишається актуальним для сучасної освіти в Україні. В умовах нинішньої російсько-української війни героїзм козаків, оборонців рідної землі, який широко оспіваний в історичних піснях та думах, є важливим для виховання молодого покоління українців, майбутньої національної еліти нашої держави.

В умовах протистояння агресивній антиукраїнській пропаганді, особливе значення має збереження та розвиток української історичної освіти та подальше формування в українській учнівській молоді почуттів патріотизму, усвідомлення загальнолюдських цінностей та несприйняття імперської і шовіністичної ідеологій. При цьому українська історична освіта має не відбивати ідеологічні атаки з боку путінського режиму, а послідовно продовжувати формування в учнівства національної історичної пам'яті, усвідомлення єдності України та Українського народу з Європою, прихильності правам людини та демократичним цінностям [2, с. 12].

Запропоновані модельні навчальні програми громадянської та історичної освітньої галузі передбачають: зацікавлення учнів шкільною історією, розвиток критичного мислення та медіаграмотності, формування розуміння тяглості

історичного процесу, органічної взаємодії загальнолюдського, національного та особистісного поступу, формування особистості патріота України з активною громадянською позицією [1, с. 2].

Використання українських історичних пісень та дум доцільне на уроках історії України у 8 класі при вивченні розділу 2 «Становлення українського козацтва (XVI – перша половина XVII ст.)». При вивченні змісту навчального матеріалу про передумови і перетворення козацтва в окремий соціальний стан, затвердження створення урядом Речі Посполитої реєстрового війська в 70-х роках XVI ст. як початок визнання козацтва новим соціальним станом, походи запорозьких козаків на володіння Кримського ханства та Османської імперії, становлення козацького стану як вихідців із різних соціальних груп із різною політичною культурою, цінностями та життєвими стратегіями, роль вихідців із шляхетського середовища як носіїв річпосполитської політичної культури в боротьбі за станові козацькі права [2, с. 81].

Також історичні пісні та думи за оновленими програмами з української літератури доцільно використати в 7-му класі при вивченні розділу «Із пісенних скарбів». При цьому пісенними засобами в здобувачів освіти формуватимуться такі предметні компетентності: учень/учениця розуміє зміст козацьких та історичних пісень; добирає висловлювання відомих людей про українські пісні, коментує їх; вдумливо читає історичні, суспільно-побутові пісні; аналізує їх зміст, образи, настрої, з'ясовуючи роль художніх засобів, специфічні ознаки народної пісні, вивчає напам'ять одну пісню (на вибір). До ключових компетентностей варто віднести: висловлювання судження учнями про роль народної пісні в житті людини; про відповідальність кожного за збереження духовної спадщини для майбутніх поколінь; розуміння важливості відродження народної творчості для сьогодення; зіставлення специфіки розкриття теми в різних видах мистецтва [3, с. 41].

У великому фонді світової епічної культури почесне місце посідають українські думи як глибоко оригінальні музично-поетичні твори високого ідейного звучання. Цей великий пам'ятник народної культури, створений в епоху

найбільшої напруги народу в боротьбі за право на життя, пройшов складну еволюцію – від становлення до поступового переходу в пам'ятку естетичного життя народу. Образність поетичного вислову, краса музичного супроводу, глибина думки викликали захоплення культурних діячів світу. У своєму романтичному захопленні кобзарським мистецтвом та поезією дум Т.Г. Шевченко 1858 р. підносив їх вище Гомерових «Ілліади» й «Одіссеї». «...У Гомера, - писав він, - ничего нет похожего на наши исторические думы-эпопеи, как на пример дума «Иван Коновченко», «Савва Чалый», «Алексей Попович пирятинский» или «Побег трех братьев из Азова», или, или, - да их и не перечтешь» [8, с. 149].

Історичні пісні та думи складалися невдовзі після події. Деякі з них явно створені учасниками або свідками подій. Предметом історичних пісень та дум була тогочасна дійсність, а не далеке минуле. Твори героїчного епосу не зверталися до минулого, а жили сучасним. З плином часу для наступних поколінь змальовані в пісні події та особи ставали історією.

Домінантним чинником феномену української нації, – як зазначає В.Скуратівський, – є духовна повноцінність і самозбереження. Саме ці риси, що переходили з покоління в покоління, допомогли зберегти свій етнокод» [7, с. 6-11].

Під час вивчення теми «Утворення Запорізької Січі» на уроках історії України в 8 класі вчитель може використати «Думу про Байду». Здобувачам освіти пропонується звернути увагу на пісенний образ Байди, в якому народ оспівав нескореність і незламність своїх героїв, які палали любов'ю до рідної землі – України. Образ Байди – Дмитра Вишневецького, козацького гетьмана і оборонця українських земель навічно звеличує дух народу, його жагу до свободи. На пропозицію турецького султана стати його спільником Байда з презирством її відкидає, воліє краще вмерти, ніж стати зрадником.

Ой ти, Байда та славненький,
Будь мені лицар та вірненький,
Візьми в мене царівночку,

Будеш паном на всю Україночку!»

Байда з презирством та гнівом відповідає:

«Твоя, царю віра проклятая

Твоя царівночка поганая!

Картина розправи вже приреченого на смерть Байди зі своїми ворогами і приводить до висновку: доки серце б'ється в грудях, треба шукати і знаходити засоби боротьби з ворогом. У пісні стверджується думка, що ніколи загарбники не зможуть поневолити народ, який відстоює свою волю і незалежність [6, с. 55].

Наскрізним для історичних пісень є мотив відданості рідному краю. Відзначаючи цю провідну рису історичних пісень, Михайло Стельмах у вступному слові до збірки «Народні перлини» писав: «З величезною художньою силою в цих піснях відтворено історичні постаті, образи простих воїнів, які шаблею, списом і серцем боронять рідну землю. Пригадаймо хоча б пісню про Морозенка, в якого ординці живцем вирвали серце. Вже мертвий Морозенко стоїть на Савур-могілі і дивиться на свою Україну. Ця пісня і є своєрідним заповітом мужності й вірності рідній землі» [4, с. 5-7].

У пісні «Ой ти, Морозенку» співається:

Ой Морозе, Морозенку,

Ти преславний козаче!

За тобою вся Україна

Тяжко-важко плаче!

Особливо багато історичних пісень і дум український народ склав про Богдана Хмельницького та його славних сподвижників – Івана Богуна, Максима Кривоноса, Данила Нечая.

Пісня «Чи не той то хміль?» формує шанобливе ставлення до великого сина української землі – Богдана Хмельницького, якого народ з любов'ю називає Хмелем:

Чи не той то хміль

Що коло тина в'ється?

Ой той то Хмельницький,

Що з ляхами б'ється!
Чи не той то хміль,
Що по ниві грає?
Ой той то Хмельницький,
Що ляхів рубав.

Живо і яскраво вимальовуються постаті відчайдушного і завзятого Максима Кривоноса. Він, як полковник Богдана Хмельницького «з правої руки», згадується в думі «Хмельницький та Барабаш»; про нього збереглися дві пісні — «Гей, не дивуйте, добрії люди» та «Ой усе лужком та все бережком». У піснях про Кривоноса висловлено захоплення народу своїм героєм — воїни з повстанських загонів Кривоноса з гордістю заявляють, що їх «Перебийніс водить не много», але від них не сховався жоден пан [5, с.132-130].

Про Данила Нечая, відданого борця за інтереси народу, згадується в ряді пісень. Про популярність однієї з пісень про Нечая може свідчити той факт, що вона вже в XIX ст. була записана понад 50 разів. У піснях Нечай описується таким чином: він має таку силу, що ніщо не встоїть на його шляху, ніколи не відступає перед ворогами і не кидає поля бою, яка б небезпека йому не загрожувала.

Іван Богун – відважний і винахідливий військовий керівник середини XVII ст. – згадується в думі «Хмельницький та Барабаш»; про нього збереглася пісня і дума («Іван Богун»). У думі показано, як хоробро б'ється Богун з військами султанської Туреччини і шляхетської Польщі, що оточили козаків у Вінниці [5, с. 140]:

Силу він ляхів-турків стріляв
І шабельками рубав.
На аркан забирав,
В річку Буг їх утопляв.

Улюбленим героєм українського народу є Іван Сірко – одна з найколеритніших постатей української історії. Своєю ініціативою, енергією і воєнною вдачею Сірко здобув на Запоріжжі небувалу славу. Вісім разів

Запорозька Січ обирала його кошовим отаманом. Пораховано, що він виходив переможцем більше, ніж із п'ятдесяти боїв. Історична пісня «Отаман Сірко» свідчить про те, що запорожці одностайно обрали Сірка своїм кошовим, бо були певні, що він «знав козацьку шану», тому не схибить, не загордиться. Образ козацького ватажка порівнювали з образом орла. Певне, вони були схожі своєю силою, безстрашністю, мужністю:

Тож не густий туман поле покриває,
То Сірко із Січі з військом виступає.
Гей, ми ж думали – орли злітаються,
А ж то військо Сірка виряджається.
Гей, ми ж думали – то місяць зійшов,
А ж то батько Сірко та з військом пішов.
Гей, ми ж думали, то сокіл літає,
А ж то військо, та славне запорізьке
Та на вороних конях у степу виграває.

Багато часу минуло відтоді, як скінчив свій земний шлях Іван Сірко, проте в пам'яті людській донині живе його образ. Слава про кошового отамана Сірка передається з покоління в покоління через народні перекази, легенди, пісні, з яких він постає і перед нами як людина сильна духом, відважна, віддана своєму народові, вірі християнській. Саме сьогодні, коли наш народ відстоює свою незалежність, Україні потрібні приклади таких мужніх воїнів, як був наш пращур – кошовий отаман Іван Сірко!

Під час ознайомлення здобувачів освіти з даним матеріалом, на нашу думку, доцільно порівняти події того часу з реаліями сьогодення, оскільки за станом на сьогодні наші військові, які захищають Україну в умовах нинішньої російської-української війни, є прикладом відваги та героїзму для майбутніх поколінь.

Отже, використання пісенної спадщини українців є важливим не лише для здобувачів освіти, а й для пересічних громадян, у цілому – для українського суспільства. І зараз, коли Україна переживає нелегкі часи свого становлення і вкотре бореться за незалежність, образи козацьких ватажків, яскраво оспівані в

народних піснях, постають як взірці, як мірила любові до своєї землі, українського народу, його звичаїв [9, с. 100]. Слухаючи пісні про них, молодь вкотре стверджує свій поступ на шляху боротьби за кращу долю свого народу, черпає мудрість із них, набирається досвіду на сторінках їхнього героїчного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлака О.В., Власова Н.С., Желіба О.В., Майорський В.В., Піскарьова І.О., Щупак І.Я. Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти. Київ : 2021. 15 с.
2. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7-9 класи. Історія України. 7-9 класи. Всесвітня історія. 10-11 клас. Історія України. 10-11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ : HREC PRESS, 2022. 248 с.
3. Мовчан Р.В., Таранік-Ткачук К.В., Бондар М.П., Івасюк О.М., Кочерга С.А., Кавун Л.І., Неживий О.І., Михайлова Н.В. Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2011 82 с.
4. Народні перлини. Українські народні пісні. Упорядник Михайло Стельмах. Київ : Дніпро, 1971. 392 с.
5. Павлій П.Д., Родіна М.С., Стельмах М.П. Українські народні думи та історичні пісні // Видавництво Академії наук Української РСР. Київ, 1955. 700 с.
6. Поліщук Ф.М. Вивчення усної народної творчості. Київ, 1978. 160 с.
7. Скуратівський В. Наш національний феномен. // Берегиня, 1992. №1. С. 6-11.
8. Стрюк Л.Б., Стрюк М.І., Яловий Ф.З. Пісенна етнологія України / Посібник для студентів педагогічних інститутів 2102. Українська мова та література. Київ, 1994.
9. Яретик М.М., Загребельна Н.І. Українська пісня – духовне надбання народу // International scientific and practical conference «Cultural studies and art criticism: things in common and development prospects»: conference proceedings, November 27-28, 2020. Venice : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. 264 pages.